

Kerényi Ferenc

Irodalomtörténeti voks egy elhúzódtó történeti vitában

(Miskolczi Ambrus két könyvéről)

Miskolczi Ambrus régi törekvése, hogy feltárja történelmi fogalmaink egy részének szellemi forrásvidékét, figyelemmel kísérje átalakulásukat. Vizsgálódásai közben azonban mihamar és menthetetlenül beleütközött abba a történetvitába, amely több mint 120 éve folyik: folyamatosság vagy megszakítottság jellemzi-e a felvilágosodás és a liberalizmus közötti időszakot, a modern nemzeté válás szempontjából nagyon fontos, 1790 és 1830 közötti éveket?

Egyik könyvének (*A felvilágosodás és a liberalizmus között*) már címe is tetszik, mert pontos. A gyakrabban használt „felvilágosodás és romantika/reformkor” között kevésbé az. Egy stílusiránnyal, a romantikával lefedni egy eszméletörténeti korszakot akkor sem célszerű, ha alkalmazzuk a Victor Hugo-i aforizmát: „A romantika nem más, mint szabadelvűség a művészetben”. Ezáltal ugyanis felmentve érezzük magunkat az irány- és arányelemzések alól. Nem fogjuk megérteni, hogy a fiatal Kölcsey miért verselt jobban latinul, mint magyarul (27.), Vörösmarty Mihály miért használta élete végéig előszeretettel a hexametert, mit jelentett (Szauder József találó, szép szavával) az „udvarházi klasszicizmus”, hogyan hajlik át az érzékenységre, a szentimentalizmus lírája, könnyeztető regényirodalma vagy színpadi érzékenyjáték-hulláma a biedermeier napi kulturális fogyasztásra szánt irodalmi kultúrájába. A „reformkor” viszont itt azért pontatlan, mert egységes, közzelfogáson alapuló periodizációt feltételez, pedig ilyen nincs. Korszakolásra persze az oktatásban, a tudományos közművelődésben szükség van, de ebben történettudomány és irodalomtörténet máig nem tudott dűlőre jutni. Ráadásul a dátumokkal bűvészkedni is lehet. Íme egy példa: az irodalomtörténet az Aurora zsebkönyv megjelenésétől, 1821-től számítja az irodalmi reformkor kezdetét, a történettudomány 1830-at tekinti kezdőpontnak. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy Kisfaludy Károly csak 1824-ben szerezte meg tulajdonként az Aurorát, és ettől kezdve valósíthatta meg igazán elképzeléseit, Széchenyi István pedig 1825-ben tette megajánlását a Magyar Tudományos Akadémia alapítására, az évszámok máris közel kerültek egymáshoz. Folytatva: 1828-ban történt meg az irodalmi stílusváltás látványos aktsa klasszicizmus és romantika között, Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly pesti kézfogásában, de ugyanabban az évben kezdődött meg a Tudományos Akadémia működésrendjének kidolgozása is. Tényleges működése pedig 1830-ban indult, a történettudományi reformkor kezdő esztendejében, mellesleg Kisfaludy Károly halála évében. A periodizáció viszonylagosságának szemléltetése azt is segít megérteni, az irodalomtörténet-írás miért vallotta mindig is a folytonosság elvét.

Miskolczi, miközben a megyei politizálás (az 1790-es országgyűlés által előírt rendszeres munkálatok 1828-as elővétele és átdolgozása), a kultúra, sőt a filozófia szintjén is érvel a folyamatosság mellett, a vita középpontjába – úgy véljük, helyesen – a Szekfű Gyula nagyhatású *Magyar Történetének* V. kötetében (1936) kifejtett és alkalmazott „rendi nacionalizmus” kulcsfogalmát helyezi. Mivel ennek ismerveit Szekfű a rendiségre és a nacionalizmus mellett a nyelvi programban határozta meg, ideológusának Kazinczy Ferencet tette meg, azaz „Szekfű Gyula szakította a modern magyar történetírást megalapozó liberális szemlélettel és annak optimizmusával, mégis mintha valamit még megőrzött és éltetni akart volna abból. Amikor a folytonosságot vallotta, a magyar szépirodalmat is figyelembe vette.” (41.) Miskolczi vitatkozik Kazinczy ilyen értékelésével, magát az európai széphalmi mestert idézve (29–30.), ám egyidejűleg megvizsgálja, írónk közül ki lehetett volna még erre a szerepre alkalmas(abb)? Így felveti a kor

legnépszerűbb költőjének, Kisfaludy Sándornak személyét (30–33.) és Berzsenyi Dánielt is (33–34.). A következtetést pedig elemzéseivel végén így vonja le: „...átmeneti időszakok átmeneti embereit nehéz még a maguk által kialakított – egyébként változó – pózokban is beleszorítva jellemezni.” (34.) Tegyük ezúttal is hozzá az irodalomtörténeti véleményt. Gr. Teleki József, a nyelvújítás nagyhatású szöszólója, a Magyar Tudós Társaság leendő első elnöke 1818-ban, amikor *A régi és új költés különbségeiről* című tanulmányában az európai romantika első magyar definícióját adta, Kisfaludy Sándort nevezte meg az egyetlen magyar romantikusnak. Kortársként cáfolva meg azt a később közkeletű felfogást, hogy a romantika (és a mögötte fölsejlő liberalizmus) nálunk szellemi behozatal eredménye. Ha gondolatban felidézünk Berzsenyi Dániel alapvető költői konfliktusát, lávaként fortyogó romantikus tudattartalmait a márványosan hűvös klasszicista formákban, ismét az áthajlás, a folyamatosság érveit látjuk. De Miskolczy példája a *Bánk bán*-receptió története is (79.), ahogyan közönsége felnő hozzá, és mint az érdekegyesítés történeti előképét tekinti.

Érdekes részterülete e vitának a Napóleon-megítélés alakulása. (Miskolczy ezt történet és irodalomtörténet, Kosáry Domokos és Tarnai Andor egykorvált polémiája kapcsán veti föl: 47–48.) Noha Bonaparte Napóleon fölemelkedése, élve tehetségével a kedvező történelmi pillanatban, megfelelt a romantikus hős, a maga faragta ember eszményének, féktelen hatalomvágya, zsarnoki hajlamai a kortársak számára kimerítették a nagy személyiség „vétség”-fogalmát, amely a romantikus tragikum-felfogás központi kategóriája volt. Említhetjük itt Berzsenyi Dániel *Napóleonhoz* intézett epigrammáját vagy még inkább Vörösmarty Mihály hamvába holt drámatervét.

Az irodalom, tágabb értelemben a kultúra vette át (történelmünk során korántsem utoljára) a politika apálya idején – 1795 és 1825, de különösen az országgyűlések szüneteltetésekor, 1812 után – a primátust. Az ennek kifejezésére használt bűvópatak-metafora (66.) mellett Miskolczy pontosabb elemzéssel is szolgál Jürgen Habermas elmélete nyomán, amikor rámutat, hogy a társadalmi nyilvánosság markánsabb formaváltozásai valóban kelthetik a megszakítottság benyomását és kiválthatják a periodizáció reflexét. A demokratikus kultúra titkostársasági korszaka (szabadkőművesség és a mintájára szerveződött magyar jakobinus mozgalom) valóban lezárult 1795-tel, helyére egyre inkább a magántársasági formák léptek (gondoljunk az 1810-es évek Kecskeméten is megszorodott és hatalmi gyanakvással kísért „magánszórakozó” társaságaira, baráti körökre, vadászkompaniákra), hogy azután mindezt a modern nyilvánosság megteremtett fórumai váltsák fel, középpontban az első számúnak tekintett szabadságjoggal, a sajtószabadsággal (93.).

1885-ben, amikor Concha Győző a tulajdonképpeni vitát megnyitotta *A kilenczvenes* (ti. az 1790-es évek reformeszméi és előzményeik) című könyvével, új forrástípust kapcsolt be, az évtized röpirat-irodalmát. A mai történetésnek ez kevés volna. Miskolczy azonban lenyűgöz forrásbázisa tágasságával, olvasottságával, tájékozottságával, és mindehhez járul színes, élvezetes stílusa.

Másik, egy időben megjelent könyve, a *Kossuth Eperjesen* szorosan kapcsolódik az előző kötet szerzői szándékához, amennyiben azt vizsgálja, hogy a magyar liberalizmus egyik vezéralakja 1816 szeptembere és 1819 nyara között, a retorikai-poétikai és a filozófiai-teológiai osztályt végezve, milyen eszmehatásokat szívott magába az eperjesi evangélikus kollégiumban. Ezt az oktatási intézményt később, az 1830-as évek végén – magyar irodalmi diáktársasága révén – mindig is nagyra tartotta az irodalomtörténet-írás, hiszen (többek között) Sárosi Gyula, a Vahot fivére, Lisznyai Kálmán, Kerényi (Christmann) Frigyes indultak innen a magyar literatúrába (6–7).

A Kossuth által exponált időszakban még némileg más volt a helyzet. Olyan professzorok tanítottak itt, mint Carlowsky Zsigmond (Sigismundus Carlowsky), igazi „hungarus” polgár, a szónak még a nyelvi harcok fellángolása előtti, XVIII. századi értelmében, akinek – Miskolczy szellemes megjegyzése szerint – „[t]alán még anyanyelve is latin lehetett”. (11.) Természetjogot és egyetemes közjogot oktatott, erről (1811-ből) jegyzetei is maradtak. Szemben a szokásos felépítéssel, a hatalmi formák tárgyalását nem az arisztokráciával kezdte és a monarchiával folytatta, hanem a demokrácia előnyeinek ecsetelésével (13–16.). Ez kétségkívül több volt, mint az aranykor-képzetek valamilyen klasszicista továbbélte. Azt is hangsúlyozta, hogy minden rendszerből a jót kell átvenni és érvényesíteni, kompromisszumok árán. Kossuth ebből a magyar liberalizmus egyik alapvető elvét vonhatta el magának: a fejlettebb európai minták kritikával való kezelését és átvétel közbeni jobbításának igényét. Iserjük továbbá Carlowsky 1813/14-es és 1816. évi retorika-előadását. Ennek hatását az évszázad egyik legnagyobb hatású szónokára aligha lehet túlbecsülni. A példák között egyébként nála is felbukkant a kor Napóleon-komplexusa.

A professzornak 1817-re lett elege a pedagógusi tevékenységből, az ezzel járó szegénységből és kollégái konzervativizmusából: ekkor lemondott állásáról. Utóda, Greguss Mihály (Greguss Ágost apja) életében mindössze egy esztétikai kompendiumot adott közre, amelyet 1817-ben állított össze,

de csak 1836-ban publikált; a latin nyelvű munka csak 2000 óta olvasható magyarul is. (A Függelék viszont szép válogatást hoz kézírataiból: 67–79.) A felvilágosodás és a liberalizmus közötti időszak jellegzetes figurája ő: még a klasszicista esztétika nyomán állította föl rendszerét, de – mint kantianus filozófus – a „Sapere aude!” (Merj tudni!) elve alapján vizsgálódott és gondolkodott. Beleértve a königsbergi mester bírálatát is. Ugyanakkor romantikus életérzés hatotta át, a szabadság, és ezen belül a szabad vizsgálódás szelleme, vagy ahogyan Miskolczy fogalmazott: „*Kantot romantizálta.*” (31.) Greguss tanította a történelmet is Kossuthnak. A diák történelemjegyzetének 1131-ig vezetett töredéke fennmaradt, mint ahogyan az 1850-es években a Kossuth fiúk számára készített természetjogi jegyzeteken is meglátszik az eperjesi évek szellemi hozadéka (333.). Greguss nem volt történész; egyformán felhasználta a klasszikusnak tekintett forrásokat (például Bonfini), a katolikus történetírókat, és ezen belül a jezsuita iskola munkáit (Palma, Pray, Katona István), szabadkőműves szellemiségű (Fessler) és evangélikus műveket (Engel). Ezekből állította össze azt az eseménytörténetet, amelyet diákjainak tanított. Ehhez óhatatlanul bizonyos forráskritikát kellett végeznie.

A könyv egyik legérdekesebb fejezete, amikor Miskolczy a Szent István-kép felekezeti változatait rajzolja meg (35–43.). Greguss az evangélikus megítélés sajátos változatát képviselte. Visszavett a katolikus barokk „apostoli király” képeiből, amikor felhívta a figyelmet a források alapján arra, hogy a magyarok már a X. században szórványosan fölvtették a bizánci kereszténységet. A reformátusok az egyházszerzői tevékenység primátusa helyett a nagy törvényalkotót, a nemzeti érdekeket képviselő uralkodót látták és láttatták István királyban, annak az érlelődő elképzelésüknek szellemében, hogy a kálvinista „a” magyar egyház. (Levéltári kutatásai során a recenzens is találkozott olyan tanúvallomásokkal, amelyekben a megkérdezett, olykor írástudatlan tanú magát „magyar vallású”-nak, azaz reformátusnak nevezte.) Az István-ábrázolás természetesen összefüggött a latin felvételének problémakörével, s így előzményét képezte a nyelvkérdésnek. A soknemzetiségű ország közös, a nemzeti ellentétet közvetítő nyelvének bemutatása sem nélkülözte azonban a barokk-katolikus hegemonia és az egyházzal fölvelt nyelvhasználat csöndes bírálatát.

Kellő számú forrás híján Kossuth itt szerzett ismeretrendszere nem rekonstruálható a maga teljességében, ám annyi mégis bizvást elmondható, hogy itt ismerte meg a felvilágosodás észak-kultuszát, de „a természet mint nyitott könyv” metaforát is, amely egyébként – figyelmeztet rá Miskolczy – az első magyar romantikusnak tekintett Kisfaludy Sándornál is olvasható: „*Vezérlőm itt a Bölcsesség / Könyvem a nagy természet.*” (52–53.) És hogy a szerzőnek a folytonosságra utaló példáit egy továbbival megtoldjuk: Greguss legjobb tanítványa az a Vandrák András volt, aki 1845-ben az eperjesi diáktársaság tanár-elnökéként üdvözölte az idelátogató és fáklyás zenével ünnepelt Petőfi Sándort.

Mint általában a jó könyvek, Miskolczy Ambrus itt tárgyalt kötetei is kitűznek feladatokat, akár a társtudományok számára. És még akkor is, ha ez eredetileg nem állt a szerző szándékában. Ilyen például a XVIII. századi „hungarus”-tudat több tudományág összefogásával földolgozandó kérdésköre, a természetkultusz alakváltozása és a belőle kinövő reformkori neopanteizmus, amelyet Vajda Péter, Czákó Zsigmond és Petőfi Sándor nevével fémjelezhethünk. (Neo-, mert benne a természetvallás szociális felelősségvállalással párosult.) De szellemi láthatárunkon már föltűnt 2009, Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója is. A bejelentetten Kazinczy-monográfiára készülő Miskolczy Ambrus újabb munkáját-munkáit azzal a figyelemmel várjuk, amelyet eddigi, sorjázó könyveivel kiérdemelt magának, minden leírt mondatának.